

IDEGENEK AZ ELIDEGENEDÉSBEN

GAUSZ ANDRÁS

1. FELVEZETÉS

Tisztelt hölgyeim és uraim! Önök most egy tudományos előadást hallanak. Spekulációink egy gonosz farkasról és egy szelíd kis bárányról, hétpróbás macskákról és cincogni is alig merészelő kisegerekről szólnak. A téma az elidegenedés, vagyis az, hogy miért lesznek a farkasok és a macskák annyira gonoszakká, a bárányok meg olyannyira szelídeké, teljesen ártatlanokká. Közben persze érintjük a kisegerek félénk cincogásait is. No és a tudomány? Téma lesz ez is, sok tudós elme bohóckodik körülötte, nézzük csak meg, miért is kell szavaikat annyira komolyan vennünk.

Szegény gonosz farkasok! Szegény hétpróbás macskák! Agyukat jól megoldogzták! Olyanok lettek, akár a tudós elmék. Elidegenedtek. Félnek, már a tükrök közelébe se mernek lépni. Attól félnek, ha véletlenül megpillantanák magukat bennük, valamilyen rettenetes, undorító szörnyűség nézne vissza rájuk. Kerülnek is ezért minden tükröt, idegesek lesznek már attól is, ha valaki akár a közelükbe csalogatja őket. Ki tudja, mi lenne, ha véletlenül mégis belekukucskálnának.

2. KÖRÜLHATÁROLÁS

Az elidegenedésszónak többféle jelentése van. Az egyik az ókorba nyúlik vissza, ez egy jogi *terminus technicus*, amely inkább az elidegenítéssel függ össze, ezzel nem foglalkozunk. A második a mindennapok nyelvéből jön, ennek jelentése ezerféle, értelmezése parttalan viták előtt nyit utat, ez sem lehet témája egy valóban komoly tudományos előadásnak. A harmadik a filozófia ügye és problematikája. Sok itt a rendbetennivaló, a múlt ellentmondásokkal terhes, e téma korunk valóságába szól bele, fontos, úgyhogy az ebben foglalt problematika megkörményezése minden filozófiai kérdések mentén okoskodó, valóban gondolkodásra hajlamos elmének kutya kötelessége. Lássuk, konkrétan mi is az, amit éppen keresünk!

Jobb enciklopédiák szerzői az elidegenedés kapcsán a német filozófiát, nevezetesen *Hegel*, *Feuerbach* és *Marx* ténykedéseit említik. Az orientáció érthető, még ha a források mélyebbek is, merthogy ebben a kérdésben azért a *Mephistophelesszel* parolázó *Faust* esete is érdekes lehet, mi több, ebben az ügyben tán még *Kant Immánuel* nevét is meg kéne említenünk. Kant nevét

az elidegenedéssel kapcsolatban? Igen, igen, Kant Immánuelét! Még akkor is, ha a vizsgálódásink tárgyát képező „Entfremdung” egyébként kétségtelenül nem *terminus technicus* életművében. Azért célszerű vele kezdenünk, mert a szubsztancia - szubsztancia viszony dinamikus közösségének szubsztancia - akcidencia viszonyra való átváltoztatása, majd az említett dinamikus közösség megfontolt, tudatos különválasztása az észleletektől az elidegenedés-problematika tán egyik legpontosabb, kategoriális szintű leírása.¹ Ez a leírás egykoron élt, kisugárzása volt, ezt és az említett átalakulást vette mintául példának okául a fiatal Hegel akkor, amikor a szubjektum - objektum harmóniájának megbomlása kapcsán valamelyik oldal (többnyire az objektum) dominanciáját emlegette, illetve amikor ezt a dominanciát „pozitívitas”-ként írta le.² De ebből indult ki Hegel később is, amikor a *Phänomenologie des Geistes*t írta, konkrétan akkor, amikor a szellem „an-und-für-sich-sein”-jének lehet-

¹ Ezzel konkrétan Kant főművére (*Kritik der reinen Vernunft*, a továbbiakban KrV), az *Alaptételek analógiájára*, ezen belül *A tapasztalat analógiái* című rész harmadik fejezetére utalunk (A: 211-215; B: 256-262.) Ez a hivatkozás a Kantban elmélyült, a KrV-ban kizárólag „ismeretelmélet” látó olvasók számára erőltetettnek tűnhet. A probléma megértéséhez a következőket célszerű figyelembe venni. Az említett analógia a viszony kategória-triászának a harmadik tagja [Gemeinschaft], amely azonban önnön értelmét az említett triász egészéből nyeri. Mégis elkülönül, mert nem az „értelem” [Verstand] és nem az „ítélőerő” [Urteilkraft], hanem elsősorban az „ész” [Vernunft] vonzáskörében áll (vö. A: 75; B:). Ez a vonzáskör nem változtat a „közösség” értelmi-kategória voltán: az alaptételek ugyanis sémák (A: 236-237; B: 295-296.), egy analógiás gondolkodásról van bennük szó, tehát inkább a sémák tárgya kap csupán egy más, sajátos ész-problematikára vonatkozó jelentést. Korunk technika által ellenőrzött gondolkodása persze már alig tesz különbséget „értelem” és „ész” között, magát a problematikát sem igazán érti, az önálló individuumból már régtől fogva csak eszköz, illetve tárgy lett, az emberről szinte kizárólag csak komoly tudományossággal tetszelgő módszerek diktálnak. Kant azonban még másként okoskodott, nem tárgynak vette az embert, a tiszta ész teoretikus használatát ugyan szigorú korlátok közé kényszerítette, de nem vonta kétségbe az ember szabad döntéseinek lehetőségességét, úgyhogy a tiszta ész gyakorlati használatát nemcsak elképzelhetőnek tartotta, de mint minden morális lény egyik legalapvetőbb kötelességét elő is írta. A gyakorlati észhasználat felségterülete ennek következtében Kantnál természetesen az etikum, illetve azok a vallások, amelyeknek fundamentumaiban az etikai előírások a leginkább dominánsak. Érdekes lehet persze e témát illetően az ítélőerő is, mert hogy az észfogalmak benne érzékelhetővé válnak, ez a mai értelemben vett esztétika területe, az erről való spekulációk azonban egy külön tanulmányt érdemelnének.

² A pozitivitásnak a fiatal Hegel okoskodásaiban nem jó a csengése, merthogy ezzel spekulációiban az említett szubjektum-objektum viszony természetellenes megbomlását, valamelyik oldal dominánssá válását írja le. Hegel egyébként azt a hitet nevezi pozitívnak, amelyben az eredendően szubjektív csak az objektív formájában van jelen, és ez az objektív nem tud szubjektívvé válni. Példája az *Öszörvetség* istene, aki szinte csak parancsol, ha kell, büntet (kiűzetés a Paradicsomból, özönvíz), az erőnek erejével diktál, mivel csak a félelmet tartja a hit és a közösség-teremtés valóban „pozitív” módon is megragadható, megbízható, egyetlen lehetséges formájának. Vö. Hegel: *Frühe Schriften*, Suhrkamp, 1986. 239.

séges megvalósulása során a „für-sich-sein” leépülését észlelte.³ A szellembe kerülő ember önnön világában találva magát tettei révén saját eredeti öntudatát építi le. Pedig az elidegenedés alapjaiban egy teljesen ártatlan folyamat, nem más, mint a külvilág elsajátítása. De nemcsak ez, mert ez az elsajátítás egyben leépülés is. Az embernek ugyanis ahhoz, hogy megtalálja helyét önnön világában, igazodnia kell, mássá kell válnia, cserben kell hagynia a már említett „für-sich-sein”-t, le kell mondania eredeti Énjéről. Ez a lemondás a „művelődés” [Bildung]. Az embernek tehát, mert bele kell mennie világába, valamilyen szinten mindig cserben kell hagynia azt az eredeti Ént, azt az önmagát, amelyben cselekedeteit kora ifjúságában még teljesen magának vélhette, gondolkodását egy önálló öntudat megnyilatkozásainak láthatta. De nemcsak erről van szó: a helyzet bonyolultabb és egyben súlyosabb is. Az individuumnak, ha valóban „művelt” akar lenni, nemcsak önmagát, de az önmagát önálló öntudatként megjelenítő és egyben magának „an-und-für-sich-sein”-t sugalló szellemet is cserben kell hagynia. Eltűnnek az ideálok, az elidegenedés nemcsak a „für-sich-sein”, de az önálló öntudatként létező szellem kordák közé kényszerítése is. Egy sajátos igazodás veszi kezdetét: leépül az Én, leépül a szellem, és az ember mindezt önnön műveltségére hagyatkozva egyszerűen tudomásul veszi. Egy olyan művelődés, illetve ténykedés tör magának utat, amely lényegében a dolgok, az emberi lényeg kiforgatására irányul. Beszélhetünk egyáltalán még harmóniákról egy ilyen átalakulás során? Harmóniákról akkor, amikor a szubjektum és objektum önállósága eltűnik, s a kapcsolat egy szubsztancia – akcidencia viszonyba megy át? Létezhet egyáltalán valami is ily módon igazi harmóniaként? A családon belül tán még igen, benne talán még fellelhető

³ A „für-sich-sein” [magáért-való-lét] értelmezésünkben a szubjektum a közösségen belüli elismerését, önállóvá váló létét, személyiséggé formálódását, esetleges dominanciáját jelenti. (Vö. Hegel: *Jenaer Realphilosophie*. Akademie Verlag, Berlin 1969. 194-217.) Az „an-und-für-sich-sein”-ben [magán-és-magáért-való-lét] nincs ilyen dominancia, ebben a szubjektum harmóniában van az objektív világgal, vagyis nincs benne úr-szolga viszony, nincs benne „pozitivitás”. Ez utóbbi állapot konkrét megjelenítése a fiatal Hegelnél a „szeretet”, a későinél ez alakul át a „szellem” [Geist] különböző módzataivá. Az elidegenedésben ez a közösség formálissá válik, mivel benne lényegében egy Én nélküli objektum tesz szert prioritása. Az elidegenedés és Hegel pozitivitás teóriája közötti kapcsolat egyébként régi dolog, nem eredeti meglátás, a közöttük levő kapcsolatra, ha homályosan is, de már többen is utaltak, példának okául ezt tette Hegel-szótárt készítő Michael Inwood is. (*A Hegel Dictionary*. Blackwell Publishers, 1992. 36.) Hegel ezen okoskodásai véleményünk szerint Kantra, az említett kategoriális viszonyra mennek vissza, erről viszont már alig ír valamit a literatúra. Amit a fiatal Hegel „szeretet”-nek, a későbbi pedig „szellem”-nek hívott, az lényegében nem más, mint amit a KrV az *Alaptételekben* dinamikus közösségként tárgyalt, illetve amit a KpV (Kritik der praktischen Vernunft) *Dialektika* része „boldogság”-ként [Glückseligkeit] írt le. Ez „boldogság” lényegében az erkölcs mindenféle pozitívitástól mentes objektív megnyilatkozása, ennek Isten létezéséként felfogott, kötelezően elfogadandó posztulátuma.

valamilyen „pozitivitás”-tól mentes harmónia. Az igazodások, amennyiben fennáll a család, többnyire tolerálhatóak. A társadalomban azonban, Kreón sorsa mutatja, a keresett harmónia elkerülhetetlenül tragédiába fordul át. A jogban és a műveltségben pedig teljesen megfordulnak a dolgok, objektumok kezdenek diktálni, szinte minden a feje tetejére áll.⁴ Ez tehát az a folyamat, amelyet Hegel elidegenedésként írt le, s amelynek lényege nem más, mint a külvilág elsajátítása. Nemcsak külső kényszer dolgozik tehát benne, a leépülés legalább annyira az Énen belül is zajlik, az individuum igazodik, mintha nem tehetne mást, lassan, fokozatosan felőrli önmagát. Ezzel azonban nemcsak az individuum, de az eredeti pozitivitástól mentes közösség lehetőségei is beszűkülnek, maga a szellem kerül szorított helyzetbe, az individuumok szükségszerű atomizálódása csak része ennek a folyamatnak. Igaz, Marx ezzel a problémával szembesülve azért jóval derűlátóbb volt. Derűlátóbb, de egyben felszínebb is. Ő ugyanis, mivel az elidegenedés jelenségét és problematikáját döntően kívülről jövőként interpretálta, lényegében fordított úton járt. Az individuum nem izgatta, a hegeli finomságokat nem, vagy csak alig látta. Az öntudat önállóságának és önállótlanságának kérdése, mert egy külső nagy egész, egy ideologizált történelem felől vizsgálódott, nem lett domináns tényező okoskodásaiban. A műveltség körül formálódó elidegenedés miatt sem gyötörte magát, egyedül csak a „munka” fogalmába szédült bele, szinte kizárólag innen nézvést látta Hegelt. De innen látott szinte minden mást is, az emberben munkaerőt, munkást, vagyis eszközt látott, mintha az embernek kizárólag használhatósága lenne az egyedüli értéke. Marx emberképe durva, olyan, mint korunk munkaerőpiacának, tudományos világlátásának emberképe. Az ilyen ember elidegenedni igazából már nem is tud, merthogy hiányzik belőle az az Én, amelynek még „für-sich-sein”-je lehetne, nincs miről lemondania, merthogy az elidegenedés benne természetes állapot. Leegyszerűsített és durva tehát ez a kép.⁵

Vagy tévedünk, mégis ez lenne a realitás, ilyen egyszerű lenne korunk embere, mégis a durvaság az igazi, a minden tekintetben korszerűnek mondható mód? Marx okoskodásai mindenesetre igen sokakat megérintettek, szinte történelmet formáló tényezővé váltak. Menjünk tehát mi is inkább a tradícióval, próbáljuk meg mi is inkább a munka felől értelmezni az elidegenedést? Nézzük csak a gonosz farkasokat és a hétpróbás macskákat! A mun-

⁴ A család, Kreón sorsa, a jog, illetve műveltség Hegel leírásában a szellem különböző szintű, az elidegenedés kiteljesülése által differenciálódó állapotai. Vö. Hegel: *Phänomenologie des Geistes*, Akademie Verlag, Berlin 1964. 313-376.

⁵ Horst Althaus, Lukács György, és rajtuk kívül sokan mások is tudni vélik, hogy Marx a „munka lényegé”-t Hegel *Phänomenologie*jából olvasta ki. Hegelnél úgyve „az ember önteremtése egy folyamat”, amelyben „a tárgyi embert igaziként, mert valóságosként, önnön saját munkájának eredményeként ragadja meg”. H. Althaus: *Hegel und Die heroischen Jahre der Philosophie*. Carl Hanser Verlag, München-Wien, 1992. 200.

kához igazából egyikőjüknek sem fűlik a foguk, ám a külvilágot mégis elsajátítják, mi több, a maguk módján még műveltek is. Az „an-und-für-sich-sein” körüli sérülésekre mindenesetre érzékenyen reagálnak, olyannyira, hogy ha őket vizsgáljuk, Marx gyengéi azonnal láthatóvá válnak. Hogy a gonosz farkasok és a hétpróbás macskák műveltsége egy bizarr valami, ami egyáltalán nem találkozik korunk akadémiai elvárásaival? A műveltség nagyon finom és nagyon összetett valami. Semmi esetre sem csupán technika, amelynek használata során a teljesítmények objektív módon mérhetőek, és amelynek alapján a még gondolkodásra bírható tudós elmék rangsorba állíthatóak és ellenőrizhetőek, ahogyan ezt korunk félművelt akadémizmusa szokta gondolni.⁶ Az „an-und-für-sich-sein” körüli, illetve az ennek feladásából származó műveltség pedig tán még egy ennél is nehezebben megközelíthető valami. Igen, nehezen megközelíthető, pedig felettébb fontos, társadalmi nyavalyáink jelentős részben épp az ilyen jellegű ismeretek hiányára mennek vissza! Olyannyira fontos ez a téma, hogy ebben a kérdésben sem a magukra adó macskák, sem a műveltebb farkasok egyszerűen nem ismerik a tréfát, úgyhogy ezt a fajta műveltséget egyszerűen nem hajlandók kutyaába venni. Még akkor sem, ha egyébként tudják, hogy ezt az „an-und-für-sich-sein”-t korunk akadémizmusa mellőzi, nem tartja sokra, merthogy igazából nem is érti, csak azt látja, hogy méricskélési eszközei bizonyos műveltségek méregetése során szinte teljesen csődöt mondanak. Zavar alakulna ki tehát ennek okán a tudósi koponyákban? Na ne! A legtöbb tudós elme az akadémiai hierarchiát egy szent, egy mindenek fölött álló valaminek véli, esetükben tehát a zavar kizárható, merthogy az ilyen alakok inkább nem kérnek az ilyesféle műveltségből. Ennek okai egyébként érthetőek, mint ahogyan érthető az is, miért kezdenek az ilyesféle műveltséggel kapcsolatban szinte azonnal valamilyen tudományokon kívüli valamire, egy a korszerű tudományok által teljesen igazolhatatlan eszmerendszerre gyanakodni. Az „an-und-für-sich-sein” körüli, illetve az ennek mélységeit feltáró műveltség tehát csőd a tudós elmék számára, nem tudnak vele mit kezdeni, merthogy ennek megértéséhez éppen arra a műveltségre lenne

⁶ Ez honi sajátosság, amely még a humán kultúrát is matematikai eszközökkel akarja mérni, mintha a „kultúra” teljes valójában valamilyen technika által egyáltalán leírható lenne. Ráadásul a honi akadémizmus az „an-und-für-sich-sein”-re vonatkozó ismeretek hiánya miatt nemcsak pallérozatlan, de maga a megtestesült hegeli „pozitivitás”. Azt gondolja, istenként ül a trónon, a kötelező tudósi szerénységről fogalma sincsen, úgy véli valamilyen objektív „érték”-et képvisel, hogy dönthet „minőség”-ről (a szerző olyan filozófus professzorról vagy akadémikusról, akinek a véleményét például ebben a témában valamennyire is komolyan kéne vennie, nem tud), miközben rangja csak pozíció, pontosabban pózolás, mivel a filozófiát illetően eddig (Lukács ugye „döglött kutya”) semmi maradandó értéket sem tudott felmutatni. Sok itt a gond, az Akadémia lehúz magához, egy felülről organizált kontra-szelekció teszi dolgát, a tudomány művelése számára lényegében csak néhány élenjáró hivatalnok körbetáncolását jelenti.

szükség, amelynek a mai világ méricskélős akadémizmusa teljesen híján van. Sok tehát itt a gond és rendbetennivaló. Az „an-und-für-sich-sein” megértése, a „für-sich-sein” helyének megtalálása nélkül is kialakulhat persze valamiféle rend. A fogalmak ebben a rendben, hivatalnokok kényszerítő ereje révén, kétségtelenül valamiféle jelentéssel is bírhatnak. Csakhogy az ilyen rend mindig ingatag, merthogy benne épp az emberi élet szempontjából valóban fontos dolgok ereje tűnik el, válik szükségszerűen másodlagos fontosságúvá, úgyhogy ebben a rendben a már kialakult erkölcsök természetébe, a gazdaság, a társadalom belső nyavalyáiba aligha tudunk belelátni.

Az elidegenedés tehát itt van. Benne vagyunk, benne léteünk. Hiába korunk magas szintű tudományossága, hiába ennek alapos méricskélésekkel karban tartott és megregulázott akadémiai „színvonala”, az elidegenedésre rálátni alig-alig tudunk.

3. BENNE AZ ELIDEGENEDÉSBEN

Benne vagyunk tehát az elidegenedésben. Bár a reá vonatkozó, az általa megszólaló hangokat alig-alig értjük, mégis benne vagyunk. Nyelvünk össze-zavarodott, abban az elidegenedésben vagyunk benne, amelyről Hegel írt. Nem csupán külső kényszer által kerültünk tehát beléje, ahogyan ezt egykoron Marx gondolta, nagy itt a zűrzavar, ez az „In-Sein” jelentős részben a magunk műve. Mindig kettőn áll a vásár: nem elég csak a külső tényezőket vizsgálni, e folyamat fundamentumainak megértéséhez mélyebbre kell ásunk, a megtört Ént is boncolgatni kell. Ezt kell tennünk még akkor is, ha egyébként tudjuk, hogy az ilyen Én egyedi, s ennek révén bizonyos fokig mindig kívül esik a tudományok többnyire csak általánosságokat ismerő, leginkább csak ezekkel manipuláló módszerein. Nem kell mindent mindig komolyan venni! Nem minden kívülről, felülről jön, olykor még a tudományok fegyelmezett követése is hiba lehet. Más kérdés, hogy bizonyos körülmények között, és ebben akár igaza is lehet Marxnak, a külső tényezők kétségtelenül dominánssá válhatnak. Mindig egy meghatározott környezetben találjuk magunkat, mindig egy éppen adott közösségben kell léteznünk, ennek szellemi világában kell tehát magunkat is megértenünk és megértetnünk. Kétségtelen az is, hogy ennek a közösségnek, a benne megszólaló szellemnek az állapota sokféle, és ugyanígy kétségtelen továbbá, hogy ez az állapot az elidegenedés szempontjából nézvést mindig komolyan veendő, merthogy adott körülmények között ez akár meghatározó is lehet. Az elidegenedés jöhet tehát kívülről, sarokba szoríthat, meghatározhat, de ez ennek a valóságnak mindig csak az egyik oldala, merthogy a valóságos történések mindig szoros kapcsolatban állnak az éppen adott szellem állapotával is. Függ tehát az elidegenedés a szellem adott állapotá-

tól, és függ ugyanúgy tőlünk is. Igen, tőlünk, merthogy az elidegenedés folyamatába jelentős részben önnön műveltségünk, öntevékenységünk, lemondásaink révén kerülünk bele. Az elidegenedés okai egyébként tudhatóak, nem ismeretelméleti talányok okozzák benne a nehézségeket, nem ezek vezetnek benne útvesztők felé, s teszük esetenként szinte kilátástalanná e problematika megértését. Más tényezők okozzák itt a bonyodalmakat, leginkább talán az elidegenedést kísérő kellemetlen érzések. Lássuk, miről is van szó?

Önállónak képzeljük például magunkat. Közben persze tudjuk, hogy az a világ, amelybe éppen belekerültünk, egy tőlünk idegen valóság. Mégis ez az idegen világ teremti meg a közösséget, adja meg azt a szellemet, amelyben mindennapjainkat le kell élnünk. És ez az idegen valami ráadásul még „objektív”-nek is árulja magát, nem tiszteli önállóságunkat, de még az erre való törekvéseinket sem tartja igazán sokra. Egy tőlünk szinte teljesen idegen valamibe kerültünk s kerülünk nap mint nap bele. Nem tehetünk mást, igazodnunk kell ehhez az idegen világhoz. Más kérdés, hogy ha megtehetjük, azért adunk magunkra, jobb arcunkat mutogatjuk, ügyelünk. Énünk önállóságára, arra a már említett „für-sich-sein”-re is. Mi több, ha igazán kedvezőek a körülmények, akár még világunk s a szellem „an-und-für-sich-sein”-jére is odafigyelünk. Vagyis, mivel az önállóság egy igen csábító valami, egyből egy minden tekintetben szebb világ létezésével csapjuk be magunkat. Igen, ezt tesszük, becsapjuk magunkat, mert ha szorított helyzetbe kerülünk, vagy ha más okok folytán fordul a kocka, előre tudható, megint csak a körülményekre kezdünk el hivatkozni, ezek lesznek számunkra újra egyedül meghatározóakká. Sok példa bizonyítja, mennyire könnyen mondunk le ilyenkor gondolkodásunk ígéretes, korábban oly nagyra tartott önállóságáról. Önnön elidegenedésünk révén kíséreljük meg tehát a közösségbe való belekerülést. Ez persze nem feltétlenül csak a mi hibánk. Ne szépítsuk a dolgot: a kialakult közösségek, az objektívnek mondott erkölcsök, de még a fennkölt tudományok is mind-mind szinte csak ezt várják el tőlünk. Igazodnuk ezért úgy, ahogyan illik, megszokhattuk már, korunk erkölcsiéhez csapódunk hozzá. Akarjuk, vagy nem akarjuk, adott elvárásoknak felelünk meg. Mai világunkban ez a megfelelési kényszer, illetve az ezzel együtt járó elidegenedés már-már valamiféle természetes fundamentummá nőtte ki magát. Ennek tudatával próbálunk meg tehát élő organizmusként valahogyan belekerülni világunk áramlataiba, s létezni bennük.

„Mi azonban a kötelességed?” – kérdezte egykoron Goethe, e rövid mondat eredeti „Pflicht”szavával tán épp Kantra utalva. „A nap követelménye” – szólalt válasza, tán épp Kanttól elhatárolódva.⁷ Jól látott a költő, megtesszük,

⁷ E sokak által idézett két mondatot saját fordításomban közlöm. A német eredeti egyébként így hangzik: „Was aber ist deine Pflicht? Die Forderung des Tages.” Az idézet Goethe *Sprüche in Prosa. Maximen und Reflexionen* címen közreadott kiadványában található. In. *Goethe's sämtliche Werke in fünfundvierzig*

amit meg kell tennünk, nem törődünk azzal, ki mellé is állunk, kivel parolázunk, a megfelelés elvárás, ilyen az elidegenedés, az erkölcsök úgyszintén ilyenek, ha kell, akár még az ördöggel is kezet rázunk.⁸ Igazi, művelt emberhez méltóan tesszük tehát azt, amit éppen meg kell tennünk, így teljesítjük be kötelességeinket. Beállunk abba a bizonyos sorba, igazodunk, tesszük ezt fegyelmezetten, engedelmesen, úgy, ahogyan ez a valóban kulturált emberek-től el is várható. No és *Mephistopheles*? Valóban vele is kezet ráznánk? Attól függ, milyen gúnyát is ölt magára. A tudományokból és a tudós elmékből kiábrándult Goethe, tudjuk jól, *Margit*, illetve *Heléna* csábításai révén engedett „a nap követelményé”-nek. Korunk perverzebb, az akadémiai elvárások öltik testükre a tudományok gúnyját, azt gondolják csábítóak ők is, mint *Margit* vagy *Heléna*, olykor még saját szexuális zaklatásukat is elvárnák a tudományok mezejére tévedt tudósjelöltektől. Az igazodás a lényeg, benne ölt

Bänden. III. 87. (Druck und Verlag von Philipp Reclam jun. A könyvsorozatban a kiadás évszáma nem lelhető fel.)

⁸ Mivel az ördöggel való parolázás korunk prüd, magának olykor eminens erkölcsöket, komoly tudományosságot hazudozó világában megütköztető lehet, nem árt talán itt némi pontosítás. A filozófia, régi történet ez, tudományos emberek, vagyis szerencsétlen ördögök (*Mephistopheles* teljesen más minőség!) ellenőrzése alá került. Ezek a tudományos emberek, mintha mindenhez értenének, a filozófiáról is ítélkeznek. Nem lenne az ilyenekkel semmi baj, ha nem a már említett kontraszelekción alapuló tudományos hierarchia törne ezzel az élre, és derék „filozófusaink” legalább rávilágítanának a tudományos emberek pallérozatlanságára és oktondiságára. Csakhogy nem ez történik, korunk „filozófusai” megérik a maguk pénzét, igazodnak. Jelen sorok írójának nincsenek illúziói, úgyhogy számára nem az a kérdés, hogy kezet nyújtanánk-e *Mephistopheles*nek, a kérdés inkább az, hogy ő egyáltalán kezet rázna-e velünk. Hadd idézzem most a *Miért van szükség Kant olvasóinak titkosrendőri megfigyelésére?* című, egyelőre csak szamizdatként terjesztett könyvem egyik fejezetének részletét, leírása véleményem szerint eléggé pontos. (Ez az írás sajnos túl van minden megengedett határon, úgyhogy megjelentetésével jobb, ha megvárom a nyugdíjkorhatárt.)

„No és a filozófusok? Jelentős részük eladta a lelkét. Nem *Mephistopheles*nek vagy *Lucifer*nek persze: ugyan már mit is kezdhethének ezek a szegény, kivénhedt, ám még mindig dörszölt ördögök korunk komoly tudományokat művelő, unalmas filozófus professzorainak és akadémikusainak lelkével? Halálra unnák magukat mellettük! Mert bizony manapság a filozófus lelkek is olyanok lettek, akár a többi lélek. Olcsó portékák, árulják magukat a globális piacon, néhányukat néhány tudomány már semmi pénzért fel is vásárolta. Kiszámíthatóakká váltak, merthogy tán épp ez lett a belső lényegük, miért is akarnának az ilyenek egyáltalán valamilyen valóban önállóak lenni? Megfelelni akarnak, és ezt igazából nem is titkolják. Nem a „szabad piac”-nak persze, még kevésbé önmaguknak, inkább csak az akadémiai zsisbvásárok primitív elvárásainak. Többségük olyan mélyre süllyedt, hogy már nem is látnak ebben semmi problémát sem. Hagyják, hogy árulják csak őket, hagyják, hogy számoljanak csak velük. Úgy gondolkodnak, ahogyan az őket ellenőrizni hivatott, szigorú hatóságként ugrabugráló akadémiai testületek, az oktondi tudományos intézetek azt éppen elvárják tőlük. És ráadásul (innen látható csak, mennyire mélyre is süllyedtek) ez utóbbiban sem látnak semmi problémát.”

testet az igazi csábítás, meggy tehát minden úgy, ahogyan annak mennie kell, vele felelünk meg leginkább „a nap követelményé”-nek. Megfelelünk, ám néhány kellemetlen érzés jelzi, hogy valami azért itt nincsen rendjén. Hiába a megfelelés, a hőn áhítozott igazi világ mégsem köszönt be, hiába ment gördülékenyen szinte minden, valaminek hibádnia kellett, merthogy a jelen mégsem tűnik igazán üdvöt adónak. Pedig a nyelv nap mint nap egyre csak fegyelmezettebbé és fegyelmezettebbé válik. Igazodik a kialakuló rendhez a szóhasználat, maga a gondolkodás is, szinte minden átláthatóvá lesz benne. Valami azonban még sincs rendjén, merthogy hiába a fegyelem, egy sajátos idegenség szólal meg benne. Érzelmek, valamilyen kellemetlen idegenség kapnak hangot. Úgy érezzük, természetessé vált valami, ami korábban egyáltalán nem volt az: az individuum idegennek érzi magát. Ami egykoron még „für-sich-sein”-nek, illetve „an-und-für-sich-sein”-nek számított, abból most a sok-sok kényszerű igazodás miatt eszköz, halott tárgy lett, önálló léte pillanatok alatt szinte semmivé foszlik. És mégis igazodunk. Tesszük ezt úgy, ahogyan illik, tesszük ezt fegyelmezetten, úgy, ahogyan a kor műveltsége, s a tudományok is elvárják tőlünk. Az agyak megdolgozódnak, az elidegenedés kultúrárt épít. A magukra adó individuumok mind-mind meg akarnak felelni környezetük, a műveltség, a tudományok, vagyis az elidegenedés elvárásainak. Ennek megfelelően válogatják meg tehát szavaikat, szövik mondataikat, kezdik el formálni, rendezni korábban még teljesen önállónak gondolt öntudatukat.

Csakhogy az agyak megdolgozásának ezerféle módja van. Minden kultúra más és más, a magas kultúra különösen jól megdolgozott agyakat előfeltételez. A tudományos világlátás csak egyik módja az agyak megdolgozásának. Más kérdés, hogy a tudományok által megdolgozott és ennek okán már-már valóban tudományosnak is hívható agyak valamilyen oknál fogva mégis úgy vélik, hogy ők az „igazság” teljes jogú, egyedüli birtokosai, merthogy ők a tulajdonképpeni tudomány igazi letéteményesei is. Ennek tudatában mondják tehát dolgaikat, osztják az észt, teszik azt, amit éppen tenniük kell. Saját megdolgozottságukra, önnön elidegenedettséjükre azonban a legtöbbször semmiféle rálátásuk sincsen. Mi több, igazodásaikat a legfőbb művelődés igazi jegyeinek vélik, megdolgozottságukban egy rangos tudományos valamit, esetenként komoly szellemi teljesítményeket látnak. Dolgoznak tehát bennük a tudományok, bizonyos kérdéseket megengednek, másokat letiltanak, olyasfélé kérdések, amelyek engedelmes igazodásaiknak azt sugallnák, hogy akár rossz útra is tévedhettek, teljes tiltás alá kerülnek, úgyhogy az ilyenek igazából fel sem ötlenek bennük. A legjobban megdolgozott tudós agyak mindig tudják kötelességüket, megfelelnek az éppen aktuális elvárásoknak. Az újságokat olvasó individuumok agyának megdolgozásában egy jelentéktelennek egyáltalán nem hívható újságírócsűrre jár az élen, a mérnökökében a modern technika, a tudós entellektüeleikében pedig felettes akadémiai intézetek. Jön a sötétség,

itt a rend és a fegyelem, megy minden úgy, ahogyan annak mennie kell. A még megszólalni merészlő gondolatokat primitív sajtókampányok, régtől fogva bevált technikák, korlátozott tudós testületek kezdik ellenőrizni.⁹

De azért vannak még bizonyos gondok is. Mégpedig, ahogyan az lenni szokott, épp a nem kellően megdolgozott agyakkal. Az ilyenek ugyanis bizalmatlanok, nem hisznek mindenben, a saját fejük után mennek. Néhányukban a bizalmatlanság akkora, hogy a már említett nem jelentéktelen újságírócsürhe írásait, a mérnökök technikáját, de még az akadémiai intézetek ostobaságait sem veszik készpénznek. Nem veszik annak, merthogy mindezekben egyszerűen csak rájuk kényszerített sémákat látnak. De ez még hagyján, ha legalább csak látnák ezeket a sémákat és legalább csendben hallgatnának! De nem ezt teszik. Egyesek közöttük olyannyira elvetemültek, hogy még gondolkodnak, írnak is. Teszik ezt úgy, hogy közben határozottan ellenállnak, még a kialakult szóhasználatot is bírálják, mintha pert akarnának kezdeni az elidegenedéssel, egyáltalán nem az előírt sémákat követik. Hiába a tekintélyes tudományos testületek szóhasználatra vonatkozó döntései, ők ezeket egyszerűen csak a heideggeri „Gerede” dolgai közé sorolják. Vagyis nem hagyják, hogy szavaikat és gondolataikat tudós tekintélyek, felsőbb hatalmak csak úgy ellenőrizzék. A tudományos fogalmak tekintélyének így aztán az ilyen körökben vége, néhányan közöttük még mintha Kant Immánuellel is cimborálnának, merthogy az említett fogalmakat is csak egy „kopernikuszi fordulat” beteljesülésének vélik.¹⁰ Az ilyenek még a legkomolyabb tudományos sémákat sem hajlandók isteníteni, merthogy alaptételeket keresnek hozzájuk, még a legtudományosabb fogalmakat sem veszik készpénznek, merthogy fundamentumokat, valamilyen kategoriális rendszert keresnek hozzájuk. Sok az ilyenekkel a gond, merthogy a tényeket egyszerűen csak tényeknek, a sémákat csak sémának veszik, a tudományokban sem látnak mást, csak a levegőben lógó, gyökértelen sémakövetéseket. Mi több, vannak, akik még ennél is tovább mennek! Az ilyenek még magukat a fennen hangoztatott igazságokat se istenítik, merthogy bennük is, tán épp a kanti transzcendentalizmust majmolva, egyszerűen csak jelenségeket látnak.

⁹ Egy korábbi könyvemben ezt a fajta tudósi mentalitást szórendőri tevékenységként írtam le. (Vö. *Filozófusok esélyei szépségkirálynő-választásokon. Könyv Kant kopernikuszi fordulatáról és a tudományos konferenciák természetéről*. Közélet Kiadó, Szeged – Budapest, 2012. 109–162.

¹⁰ Kant „kopernikuszi fordulat”-a nehéz ügy, a honi filozófiai szellem, félő, még e fordulat előtt áll, aminek következtében így aztán készpénznek is veszi a fogalmakat, merthogy korunkban éppen az analitikus filozófia gúnyját magára öltő dogmatizmus lett nálunk az igazi módi. Részletesebben egyébként erről is a *Filozófusok esélyei szépségkirálynő-választásokon* című könyvemben írtam.

4. IDEGENEK

Az elidegenedés, pontosabban az elidegenedés által teremtdött kultúra már jó egy ideje rászállt szóhasználatunkra. Tudunk róla vagy sem, leginkább ez rendezi, kormányozza, állítja be tudatunkat. Ez mondja meg, mihez, hogyan, mennyire kell igazodnunk, milyen szempontok szerint célszerű, ildomos megválogatni szavainkat. Azt mondja meg, hogy milyen nyomdokok mentén szöhetjük egyáltalán gondolatainkat. Az elidegenedés beállít és diktál. Ha kell, prédikál, ha kell, tanít, rendre követési irányokat jelöl ki, adott körülmények esetén akár még diktatúrát is gyakorol. Mintha kimondott szavaiban maga a heideggeri „das Man” akarna testet öltetni.¹¹ A szellem pedig lassan, fokozatosan átfőmálódik, elidegenedve igazodik, „an-und-für-sich-sein”-jét fölbadja, vagyis leépül. Szavaiban így aztán egyre inkább a „das Man” által életre hívott „szóbeszéd”, a „Gerede” szólal csak meg, mintha kizárólag az őáltala pallérozott és ellenőrzött nyelv kaphatna csupán szót. Erre a nyelvre mindenkinek oda kell figyelnie. Azoknak is, akik nem értik a szót, azoknak is, akik még mutatják jegyeit valamilyen szintű önálló gondolkodásnak, vagyis akik érteni vélik azt, de még maga a szellem sem maradhat tétlen, rá még neki is figyelnie kell. Ez az elidegenedett kultúra itt van, szinte diktatúrát gyakorol, szerte Európában most éppen az idegenek körül osztja az ész. Teszi ezt határozottan, mintha minden még gondolkodni merészoló agyat ellenőrzése alá akarna vonni. Sémákat kényszerít rájuk, azt hazudja, ezek követése maga a gondolkodás, ez az igazi tudomány. És íme, néhány naprakész tudós elme máris engedelmesen bólogatni kezd. Ezzel jelzik mennyire szolgáltat-készek, hogy értik a szót, ismerik a határokat, híven követik az előírt sémákat, szinte látható rajtuk, maguk is szívesen részt vállalnának a szavak és gondolatok ellenőrzésében. Arat az elidegenedés. Mivel gondolkodás a sok-sok séma között egy egyre veszélyesebbé vált terep lett, sok tudós elme kerüli is ezért az ebben való ténykedést, úgy érzi, tudománynak sémák egyszerű követése is megteszi, nyelvészek, szavakkal szépítkező stiliszták szólalnak meg, még jobban ügyelnek a rendre, nagy a fegyelem, már csak a szavak ízléses megválogatásába, jó stílu mondatok formálásába szólnak bele. Lehetnek egyébként a mondatok akármilyenek, beszélhetnek egyenesen, kacskaringós utakat

¹¹ Mind a heideggeri „das Man”, mind a „Gerede” véleményünk szerint valamilyen elidegenedett állapotot ír le. A „das Man” nem az átlagember, amint ezt néhány Heidegger tanulmány tudni véli, hanem inkább az a lét- és beszédmód, amelybe minden egymással még kommunikálni akaró ember elkerülhetetlenül belekényszerül. A „für-sich-sein”, illetve az ennek hangot adó Én a XX. században már teljesen eltűnt, Heidegger életművében az egyik sem *terminus technicus*, de ugyanúgy eltűnt az „an-und-für-sich-sein”, s a szellem is, mintha „das Man” életérzése, s a „Gerede” nyelve épp ezek helyébe akarna lépni.

követhetnek, a lényeg az, hogy mindig ügyeljenek a kialakult rendre, hogy csak azt mondják ki, nevezzék néven, amit maga a „das Man” is hallani szeretne. Az idegenek és az idegenség témája körüli megszólalások egyébként nem indokolatlanok, merthogy valóban rengeteg idegen áramlik korunkban Európába. No és ráadásul itt vagyunk mi magunk is igazi idegeneknek. Azok legalábbis mindenféleképpen itt vannak, akik nemcsak menni akarnak az áramlatokkal, de látni akarják, mi felé is terelik őket, akiket még érdekli a saját s a környező világuk, akik rá akarnak még látni az elidegenedésre, illetve az általa teremtdött kiforgatott, megbetegített, de éppen „igazi”-nak is hívott kultúrára.

Az idegenek idegensége és elidegenedése azonban más. Más erők dominálnak náluk, az ő elidegenedésük lényegében kettős. Aki ugyanis idegen földre távozik, annak önnön természetes elidegenedésén túl még egy tőle teljesen idegen környezet, egy másféle világ elidegenedésével is számolnia kell. Illetve a számolás ilyenkor többnyire már kevés, bele is kell mennie az idegen világ elidegenedésébe. Az ilyen feladat mindig nehéz, hiszen minden elidegenedésben van valami meghasonlottság, ez lesz most kettős, úgyhogy az öntudat önállóságába vetett hitnek esetükben csaknem befellegzett. A környező világ formálódik át. Itt vannak ugye egyrészt az idegenbe tévedt emberek, maguk is meghasonlottak, mert különben mit is keresnének a távoli idegenben. Az ő elidegenedésük, nyugodtan állíthatjuk, önnön lényegük szerint kettős. Másrész itt vannak az őshonos meghasonlottak is. Igazi Énjük a sok-sok idegen miatt igazából már meg se szólalhat, az, ami eredetileg szellem volt, elhallgatott, lassan, fokozatosan az ő elidegenedésük is kettős lesz. Egy valóban önállónak hívható öntudat megjelenítése egy ilyen világban szinte lehetetlenné válik. Az önmagát önálló öntudatnak tudó szellem még inkább hallgat, nincs, aki néven tudná nevezni, aki meg tudná szólítani őt. Pedig *Faustnak*, még ha emberfeletti ténykedések révén is, ez még ment. Ő még bele tudott pillantani világa meghasonlás előtti állapotába, innen nézett, innen nézvést látta az elidegenedést. Először az egyes számban létező szellemhez szólt, megundorodott tőle, majd megpróbálta összeegyeztetni az összeegyeztethetlent, többféle szellem közé vette útját, az ókor politeista világába ment vissza. A Szellem az említett első tettéért, ha némi gúnnyal, de azért tisztelettel is hangjában „Übermensch”-nek nevezte őt.¹² Ez lesz tehát az emberből, amennyiben képes megszólítani a szellemet.¹³ Faust ezt tette,

¹² A Szellem az őt megidéző *Faustnak* válaszolva Goethe sorai szerint így szólt: „Da bin ich! – Welch’ erbärmlich Grauen/ Faßt Uebermenschen dich!” Goethe XI. 12.

¹³ Az *Übermensch*-szó Luther kora óta része a német nyelvnek és kultúrájának, a fajelmélethez eredetileg semmi köze sem volt, egyszerűen csak valamilyen rendkívüli teljesítményt felmutatni képes embert jelentett. Szerepel ez a szó egyébként Marxnál is, ő a nem elidegenedett, és ennek okán az égbe helyezett ember leírása során használta ezt a kifejezést, akivel viszont szembeállította az elidegenedett

megszólította őt, majd tette ezt akkor is, amikor Auerbach pincéjébe tért be, vagy éppen amikor az ókorba, Helénához ment vissza, merthogy saját elidegenedés-mentes világát kereste. Útjának az irracionalitáshoz semmi köze, Faust önnön eredeti világában mozgott, kicsapongásaival egyáltalán nem valamiféle „természetellenességet” [Unnatur] keresett. Kora, a tudományok által teremtdött elidegenedésből akart csak kikerülni, az „Urnatur”-t [őstermészet] kereste, ezért vette útját először Auerbach pincéje, majd ókor világa, Heléna felé. Az „őstermészet” keresése vezette őt tehát a Szellem megidézéséhez.¹⁴

Goethe, illetve az általa fémjelzett magas kultúra szelleme azonban már jó egy ideje elhallgattatott.¹⁵ Korunk médiumok által felkarolt multikultúrája egyáltalán nem az ókor politeista világába vezet vissza, nem is Auerbach pincéjébe száll alá, az ember „für-sich-sein”-je, s a szellem „an-und-für-sich-sein”-je előtt teljesen tanácstalanul áll, szóhasználatát s tudatát más erők, leginkább az olykor Oscar-díjakkal jutalmazott hollywoodi giccs-ipar állítja be. Ez a giccs-ipar démonizál: jobb esetben a szellemből egyszerűen csak egy rettegett kísértetet csinál, rosszabb esetben bűnökkel mossa át az emberi agyvelőket, az „an-und-für-sich-sein”-t célul tűző közösséget pedig felszínes multikultúrává varázsolja.

földi embert, aki csak látszata önmagának, vagyis egy „Unmensch”. (Vö. Karl Marx – Friedrich Engels Werke I. Dietz Verlag, Berlin, 1983. 378.) A mai olvasó az Übermensch kifejezését leginkább Nietzsche révén ismeri, nem egyszer egy erősen megdolgozott, ideologizált környezetben. A nietzschei Übermensch dolgai egyébként valószínűleg Goethére, az imént is idézett részletekre mennek vissza, fajlemlethez ez sem kapcsolható. Érdekes, hogy a német Brockhaus Kiadó 1940-ben közzé tett, egyébként teljesen náci szellemiségű értelmező szótára sem említ e szó kapcsán faji vonásokat, ez is csak rendkívüli emberi teljesítményeket említ, mivel konkrétan ezt írja: „Ein Mensch der durch Größe, Kraft der Begabung und des Willens die durchschnittsmenschen überragt” [egy ember, aki nagyságával, erejével, tehetségével és akaratával meghaladja az átlagembereket.] (Vö. *Der Sprach-Brockhaus. Deutsches Wörterbuch für jedermann*. Leipzig, 1940. 632.

¹⁴ Ezzel Kuno Fischer négykötetes Faust tanulmányára hivatkozunk: „Urnatur gegen Unnatur”. Kuno Fischer: *Goethes Faust II*. Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1912. 188.

¹⁵ Igen, valószínűleg szándékos, politikai fogantatású elhallgattatásról van szó. A Morgenthau-terv nemcsak a német ipar leépítését tűzte ki célul, de a német egyetemek bezárásáról, amerikai bizottságok általi ellenőrzéséről, vagyis, a nácizmus elleni küzdelemre hivatkozva, az európai magas kultúra betiltásáról is rendelkezett. Morgenthau tervét 1944 szeptemberében a második Quebec-konferencián elfogadták, azt W. Churchill, F. D. Roosevelt is aláírta, ennek részletes indoklását maga Henry Morgenthau adta meg a *Germany is our Problem* című könyvében.

5. MOZGÁSOK

Amit a mai Európában migrációnak hívnak, az nagy valószínűséggel nem más, mint meghatározott tradicionális közösségek gazdasági megfontolásokból történő tudatos megbontása. A konkrét eseményeknek nyilván előzményei voltak: valahol valaki felkavarta egy folyó vizét. Az ilyen felkavarások mindig zavart okoznak, rendet kellett teremteni, ráadásul néhány bárány széttévése már nem bizonyult elegendőnek, bombázók szálltak ezért az égbe. Hogy nem is onnan áramlott a víz, ahonnan azt valaki is felkavarhatta volna? Hogy a felkavart víz senkit se sértett, mi több, esetleg fel se kavarták? Kit érdekel, az ilyenek nem számítanak: az áramlások irányának megállapítása, a felkavarás tényének „pontos” rögzítése a mindenkori újságírócsürhe feladata. Ez teszi is dolgát, maga is elidegenedett, azt írja, amit éppen írnia kell, önállóságáról tett kijelentései mókások, szavaival, mondataival annak érdekében kelti a gyűlöletet, akinek a lelkét eladta. Rendet kell tehát teremteni, ezért szálltak s szállnak a bombázók az égbe. Csakhogy a rend nehéz ügy, az igazságos rend meg tán még ennél is nehezebb! Ártatlan bárányok áramlanak e rendcsinálások következtében már jó egy ideje más vidékek, más országok irányába, idegen folyók partjai felé. Feladatuk tán csak abban áll, hogy ott is felkavarják a folyók vizét. Igaz, maguk erről valószínűleg mit se tudnak, ebben az értelemben többnyire valóban ártatlan bárányok ők. Mennek, honnan is tudhatnák mi velük az igazi cél, illúziók is megteszik, a gondolkodás mai világunkban még műveltebb berkekben is csak előírt sémák engedelmes követését jelenti. Filozófiai kérdések nem valók mindenki fejébe, a sémáktól való eltérés szerte a nagyvilágban egy tudománytalan, tiltott valami, egyre több helyen egyre inkább büntetendő cselekedetnek számít. Mennek tehát az ártatlan bárányok, követik az előírt irányokat, ezzel teljesítik be kötelességüket. A farkasról és a bárányról szóló régi történet ismétlődne tehát mai világunkban is újra meg újra? Ebben a mesében húzza meg magát a tulajdonképpeni igazság, valóban egyedül csak az erőviszonyok diktálnának? Igazodnának maguk az erkölcsök is? Még a jóról és rosszról szóló gondolatainkat is kizárólag csak az éppen adott erőviszonyok írják elő? Valaki mindenesetre kimondja az „igazság” szót. A szóhasználat pedig, amennyiben van ereje a benne a kimondott a szavaknak, szinte mindig valamilyen adott igazsághoz igazodik. Az emberek szeretik ezt a szót, a bombázók is mindig kimondott „igazságok” érdekében teszik dolgaikat, pusztítják az embereket, rombolják a városokat. Közben persze helyezkedések is kezdődnek. Igen, helyezkedések, az „igazságok” ügyében ugyanis mindig sok a gond, előbb-utóbb rendre kiderül, hogy több is van belőlük, fontos, hogy a sok-sok igazság között végül csak egy, az egyetlen „valóban igaz” győzzön. A szóhasználat pedig, engedelmes szolga, igazodik ehhez az egyetlen „igazság”-hoz. A szóhasználók sem tesznek mást, he-

lyüket keresik az említett egyetlen igazság által kifundált szőrendszerben, ők is igazodnak. A sémáktól való eltérések, aki tudni akarja, tudhatja: mind-mind tudománytalanok, vagy legalábbis korszerűtlenek, enyhébb esetben rendőrségi, súlyosabb esetekben tudományos ügyek, még súlyosabbakban bombázók bevetésének politikai kérdései. A szóhasználat rendbetétele tehát elkerülhetetlen. A rendcsinálásokban a már említett nem jelentéktelen újságírócsűrre segít a legtöbbet, szinte irányítja a történeteket, konkrétabban a szóhasználat körüli helyezkedéseket. Felkarolja tehát azokat a szavakat, amelyeket fel kell karolnia, az „igazság”-szó rendeltetésszerű használatát elősegítendő, unos-untalan ismételtetni kezdi őket. Mindenki ugye „igazat” akar, az ismétlések hatásosak, az élenjáró újságírócsűrre szavai körül mindig nagyok a tülekedések. Az ő útmutatásait követve helyezkedik szinte mindenki: ezt teszik az egyszerű földi halandók, és ezt teszi a magas kultúrájú intelligencia is. Az egyszerű földi helyezkedései érthetőek, ők gyaníthatóan valóban csak az „igazat” akarják. A magas kultúrájú intelligencia helyezkedése azonban többnyire más, még ha az „igazság” iránti lelkesedés (esetenként itt is nagy a naivitás) teljesen az ő esetükben se zárható ki. A szóhasználatuk más: megfontoltabbak, fegyelmezettebbek, látható rajuk, hogy valóban csak azt nézik, amit nézniük is szabad, csak arról beszélnek és írnak, amiről beszélniük és írniuk is kell. Betartják a rendet, mintha ellenőriznék őket. Ha igazán jól teszik dolgukat komoly tudományos testületek még buksi fejüket is megsimogatják. Eszméik ennek révén teret kaphatnak, nem marad el a jutalom, okfejtéseik akár a legtekintélyesebb újságírócsűrre írásai között jelenhetnek meg. Majd újabb fejsimogatások jönnek: idézgetik őket, majd még újabbak, idézettségüket szigorú tudományos mutatókkal tartják számon.¹⁶

Aramlanak tehát az ártatlan bárányok, bombázók jelölik ki útjukat, győz az egyetlen „igazság”. Mégis sok az ellentmondás, a szavak nem maguk a dolgok, olykor nehéz azért az a *Kant Immanuel* által hol sematizmusnak, hol szubszumpciónak hívott valami, vagyis a dolgok szavak alá való besorolása.

¹⁶ Az idézettségi mutatók számonkérése Hunniában amolyan felhívás keringőre, üzenet az akadémiai hierarchia élenjáró tudósainak körbetáncolására. Aki megfelelő virtuozitással járja táncát, annak néhány tudós elme előbb-utóbb megsimogatja a buksi fejét, biztos lehet a dolgában, őt is idézni fogják. Nem lenne ezzel semmi baj, ha az idézés valami eredetiséget csalna elő, s nem pusztán számszerű adatokra vonatkozna, ha lenne valamilyen szakmai vonatkozása is, ha nem csupán egymás szigorú előírásoknak megfelelő, udvarias körbetáncolását jelentené. Vannak egyébként idézhető írások és emberek is. Az ő idézésük esetenként akár érdekes is lehetne. Csakhogy az idézettségi mutatók számonkérése pont ezeket hozza lehetetlen helyzetbe, mivel ez a számonkérés maga a hegeli pozitívitás, elkerülhetetlenül az „an-und-für-sich-sein” sérülését vonja maga után, úr-szolga viszonyt teremt, amely a minőség utáni törekvéseket szükségszerűen felülről organizált kontra-szelekcióvá változtatja át. (Vö. Hegel: *Phänomenologie* 141-150.)

Nagyok az eltérések, vannak ugyanis, akik egészen másféle sémákat követnek. Egyes helyeken például, hiába a helyes szóhasználat irányába tett erőfeszítések, még a bárányokat se tartják teljesen ártatlanoknak. Azt mondják, lelegelnek mindent, gátlástalanok, olyan helyekre tévednek, ahol semmi keresnivalójuk se lenne. Másutt meg a cincogni is alig merészeltő kisegerek miatt sok a panasz, merthogy ezek meg lopnak, gyűjtögetnek, szétrágják a liszteszsákokat, garázdálkodnak, az ilyen helyeken hétpróbás macskáktól várják az igazság és a rend újbóli megteremtődését.

Miért az előbbi szóhasználat? Miért nem fogalmazunk egyenesen, miért állandóan e kerülőutak, a mesék felé vezető hangok, miért gonosz farkasokról, hétpróbás macskákról, s a cincogni is alig merészeltő kisegerekről beszélünk? Félünk talán? Pontosabban a szerző félne? Meséket idézni, emlegetni tán még nem büntetendő cselekmény. Idegenekről beszélni azonban más: a róluk formált kép egy súlyos intellektuális válság lenyomata. Tulajdonképpen megszólalni is alig merünk, oly sok e téma körül a tabu, már szavaink megválogatásában is van valami kényszerű, leckefelmondás-szerű, egy amolyan igazodásféle. Az elidegenedés jele lenne ez is? Hegel halott, szavait már a „tudós filozófusok” is alig-alig értik, a „szakma” nem vele foglalkozik, kontra-szelektált, nem valószínű. De ezekből a régi mesékből az egészséges arányok legalább még felderengenek, a reánk kényszerített képek akár át is formálódhatnak, bennük a valóság tán valamennyire még érzékelhető lesz. Akár még a „Miért kavarod föl előttem a vizet?” – kérdése is. No és az ilyen mesék, azért erről se feledkezzünk meg, érthető argumentumok mentén akár tovább is szöhetőek. Kikerülhetünk velük a tudományos okfejtések, s a belőlük konstruált akadémiai sémák primitív, leckefelmondós kátyúiból, segítségükkel olykor, amennyiben vállaljuk ennek kockázatát, akár még gondolatok is életre kelhetnek. Mi lesz például a cincogni is alig merészeltő kisegerek sorsa? – kezdhethük mindjárt gondolkodó okfejtéseinket. Mi lesz velük akkor, amikor hétpróbás macskák bankjaiban letett pénzösszegeiket, s ennek kamatait kezdik el visszakövetelni? Mert bizony a macskák mindamellett, hogy hétpróbások, többnyire még hétalvók, lusták is, aminek következtében aztán hitelek felvételére kényszerülnek, el is adósnak. Az erőviszonyok a régi mesékben legalább még teljesen tiszták, tökéletesen átláthatóak voltak. Belőlük legalább még megtudhatjuk, nem kell ehhez különösebb fantázia, mi lesz a macskák bankjainál sorban álló kisegerek sorsa. Nem új történetek persze az ilyenek, a tényleges eseményeket mindig ezerféle összetevő alakítja, de a gazdasági tényezők, s az ezekből formálódó erőviszonyok, ebben bizony igaza lehet Marxnak, közöttük többnyire kiemelkednek. A leginkább tán épp ezek dominálnak. Jönnek persze modern mesék is, ezek is ezerfélék, az ártatlan bárányok bennük valamennyire még a régi történetet idézik, ám a jóságos demokrátákról és a gonosz diktátorokról szólóak javarészt újak. Az újságokat

olvasó széles publikum, no és az ugyancsak újságokban elmerült magas kultúrájú intelligencia szereti az ilyen meséket. Komoly, jó tollú újságírók írják meg ezért őket, színesen, gondosan megválogatott képekkel illusztrálva, hogy az újságokat olvasó egyszerű földi halandók, no és a műveltebb akadémiai intelligencia is minél könnyebben álljon rá a megfelelő szóhasználatra, s különösebb nehézségek nélkül igazodhasson el a történetek, az alaposan megválogatott, a még valóban közölhető képek világában. Rend teremődik ennek következtében az emberi agyakban: a szavak, a képek teremtik meg a rendet. No és persze a jóságos demokratákról és a gonosz diktátorokról szóló modern mesék is ott vannak a rendteremtők között. A róluk kialakult szóhasználat már teljesen letisztult, ezeket a meséket korunkban valóban mindenki, az egyszerű földi halandók, de még a magas kultúrájú intelligencia is érti. Megszilárdul egy szóhasználat, valóban mindenki egy nyelvet kezd beszélni, komoly tudományos bólogatások veszik kezdetüket. Bólogatnak, bólogatnak, nagy az egyetértés, a jóságos demokraták valóban mind jóságosakká válnak, miközben a gonosz diktátorokról lehull a lepel, gonoszak lesznek valamennyien, a közöttük való viszonyok komoly tudományok fundamentumaivá formálódnak. Arat az elidegenedés, csak néhány eltérő hang szólal meg.

– Na ne! Ugyan miért lennének olyannyira gonoszak azok a diktátorok? – szólal meg tiltakozó hangon néhány, az ókorból itt maradt, csavaros észjárású macska. – Itt van például *Fabius Maximus*! Még *Hannibál* eszén is túljárt, oly kiváló diktátor volt. A diktátorság címe igenis kitüntető, dicsőségére válik annak, aki kapja. – Igazatok van, drága macskabarátaim! – mondja, s bólogat egyetértően néhány, ugyancsak az ókorból itt maradt, egyenes észjárású farkas. – A diktátorok többsége valóban mindig jó ügyért harcolt.

Az ókor persze csak az ókor, a mai világ más, modernebb, az ilyen argumentumokat igazából már meg se hallja. A jóságos demokratákról és a gonosz diktátorokról szóló mesék már valóban minden más mesét legyőztek, úgyhogy ennek következtében aztán a demokraták csakugyan mind jóságosak, a diktátorok pedig mind-mind valóban gonoszakká is lettek. Működik tehát a mese, szinte mindenki hisz benne, ha alaposabban megfontoljuk a dolgot, nem is baj, ha valóban épp az ilyen mesék válnak néhány komoly tudomány, s a mindennapi hírközlések fundamentumává. Egy gazdaságilag erős észak-afrikai ország vezetőjének közelmúltbeli bukását mindenesetre mind a napi sajtó, mind a magas kultúrájú intelligencia rendre a jóságos demokratákról és a gonosz diktátorokról szóló modern, vagy talán már „posztmodern” mesével magyarázza.

– No és a gonoszság! Miért nézik le ezek a modern meseírók az általuk ártatlannak mondott bárányokat? Mert bizony lenézik őket, hisz azok a bárányok, akik akkor mennek a folyók partjára oltani szomjukat, amikor mi is ott vagyunk, egyáltalán nem ártatlanok, megérdemlik sorsukat, mivel felettébb ostobák, sértő az ilyen a többi bárányra nézve! – folytatják tovább az egyenes észjárású farkasok.

– És persze *Camillusról* se feledkezzünk meg! Oly kiváló férfiú volt, hogy ötször választották diktátorrá. Ötödszörre pedig már igen koros volt, ott volt a nyolevan körül, mégis bíztak benne! – így tovább a legalapvetőbb műveltséggel azért még rendelkező, ugyancsak az ókorból itt maradt macskák.

Győznek az új mesék, hitelessé válnak, a filozófia döglődik, komoly mesék körül formálódnak a valóban minden tekintetben korszerűnek hívható társadalomtudományok. Igaz, olykor-olykor még másféle, a hivatalostól elütő mesék is felütik fejüket. Itt van például az előbbi történet, abból az imént említett észak-afrikai országból. Ez a másik mese azt tanítja, hogy az előbb említett „diktátor” igazából nem is a diktátorságába bukott bele, hanem egyszerűen csak a letétbe helyezett pénzét akarta kivenni egy nagy tengerentúli bankból. Ment tehát a bankba, beállt a sorba, aztán meg úgy járt, ahogyan a cincogni is alig merészelő kisegerek szoktak járni akkor, amikor hétpróbás macskák bankjaiból próbálják meg letétbe helyezett pénzüket valahogyan kivenni. A bank vezetése, mivel éppen válság volt, már a sort látva, az előre gyanítható kérésen is felháborodott. Tette is azonnal dolgát, egy a diktatúrát elsőpró „tavasz” elősegítésével reagált az említett kihívó cselekedetekre.

Hogy mi az igazság, illetve, hogy milyen mesék nyomdokait követve lehetünk egyáltalán ebben a témában okosabbak, azt jelen sorok írója nem tudja. Mesék mindenütt, a szerző azt sem tudja, melyeket kell közülük komolyan venni. A mesék olyanok, mint a tudományos sémák. A jóságos demokráciáról és a gonosz diktátorokról szóló sémák azonban felettébb egyoldalúak, egy monolitikus kultúráról szólnak, hiába van velük tele a napi sajtó, tökéletesen elidegenedett embereket képesek csak megérinteni.¹⁷ Látható belőlük korunk való világa, a filozófia területén véghezvitt akadémiai kontraszelekció.

Mi lesz tehát az otthonukat elhagyó, távoli vidékek folyói mentén szomjukat oltani akaró bárányok sorsa? Mi lesz velük, ha ugyanebből a célból oda-tévedt őshonos farkasokkal találják magukat szemben? A válasz, ha nem vál-

¹⁷ A diktatúra nemcsak ókori, de modern keretek között sem önálló államforma, hanem inkább csak az „egyetlen lehetséges demokrácia” romlott formája. Hogy aztán demokrácián mit kell értenünk, az megint más kérdés, sok felszínes munka foglalkozott és foglalkozik ezzel a témával, ez mindenféleképp egy külön tanulmányt érdemelne.

nak maguk a bárányok is mindeközben igazi művelt, a tudományok elvárásainak megfelelő elidegenedett farkasokká, vagyis ha nem mennek bele a már említett kétszeres elidegenedésbe, félő, előre tudható.

6. A SZAVAK SÚLYA

A szavak ezerfélék, bizonyosakat közöttük fontosaknak vélünk, másokat kevésbé tartunk fontosaknak. Mindig egy nagy egész részei, vannak közöttük, amelyeket súlyosaknak gondolunk és mondunk, és vannak mások, amelyeket csak súlytalanként szoktunk emlegetni. A szavak bizonyos értelemben olyanok, mint a dolgok. Csak saját magukkal, önmagukon kívül semmi mással sem egyenlők. Illetve az egyenlőség tán csak egy leegyszerűsített forma, talán csak matematikusok hóbortja, egy olyan guillotine-szagú valami. Vagy másról lenne szó esetükben? Esetleg valamilyen transzcendentális esztétika transzcendentális idealításba transzponált gyümölcseről, ahogyan egykoron Kant Immánuel gondolta? Vagyis szubsztanciák kényszerű kereséséről? Itt van például konferenciánk témája: az idegen. Láthatjuk, ez is csupán egy szó, jelentését, értelmét ezerféle tényező árnyalja. Vajon súlyos-e ez a szó, vagy súlytalan? Vehetjük ezt a szót egyrészt filozófusok haszontalan spekulációinak tárgyaként is, így akár minden lehet belőle, de vehetjük másféle módon egy olyan szóként is, amelynek komoly súlya van, amely beleszól minden napjainkba, mi több, amely Európa nem is oly távoli jövőjét alapjaiban fogja meghatározni.

Hogyan közeledjünk tehát most, a XXI. század első évtizedeiben ehhez a szóhoz? Hogyan azokhoz a tényekhez, amelyek már nem pusztán szavak? Hogyan a közösségekké formálódni szándékozó idegenekhez, a bennük megszólaló egyes individuumokhoz? Egy derék német gondolkodó mondotta egykoron, hogy minden valóban jelentős filozófus okoskodásaiban fel kell lelnünk legalább egy nagy gondolatot. Nos, filozófusoknak se szeri, se száma, a legtöbbjüknek semmi gondolata sincsen, pontosabban gondolataik nem sajátjaik, élőködnek csupán a múlton, kínjukban idézgetik egymást, a régvolt időkbe menekülnek vissza, mondandójuk semmi, a jelenbe jól láthatóan alig-alig akarnak belehatolni. Lehet tehát az idegen témája valamilyen filozófusokhoz méltó nagy gondolatnak? A múlt nagy filozófiai rendszereit mindenesetre nem ez a szó, és nem az ezen szó által leírható tematika faragta. Ha ezt nézzük, akkor ez a szó a filozófiát illetően súlytalan. Európa jövője azonban más. Tán még várja azt a filozófust, aki a sok-sok számító kalkuláció, a sok-sok hivatalos hazudozás és mellébeszélés mellett is majd igazi súlyt, valódi tekintélyt tud adni ennek a szónak.